

Izlaganje sa znanstvenog skupa
UDK 321.011.5:300.342.14

Demokracija i kapitalizam¹

ERICH WEEDE*

Sažetak

Autor zastupa tezu o normativnoj prednosti samoodređenja pred suodlučivanjem, kapitalizma pred demokracijom. Međutim, argumente za tvrdnju da je kapitalizam značajniji od demokracije ne pruža samo normativna nego i deskriptivna teorija. Valjanost postavke da je kapitalizam nužna pretpostavka za postojanje i funkcioniranje demokracije autor potkrepljuje navođenjem tri mehanizma. Odnos demokracije i kapitalizma obilježen je i time što demokracija ugrožava najprije kapitalizam, a najzad i samu sebe.

U javnome mnijenju zapadnih industrijskih zemalja demokracija² se prosuđuje vrlo često bez ograničenja pozitivno, ali kapitalizam³ prije ambivalentno.⁴ Ovome shvaćanju, vrlo raširenome i među socijalnim znanstvenicima, ne mogu se priključiti

* *Erich Weede*, profesor sociologije na Sveučilištu Köln

¹ Ovaj kratki prikaz ostavlja, naravno, mnoga pitanja otvorenima i ne može odgovoriti na mnoge moguće prigovore. Iscrpnije sam se bavio tim problemom u svojoj knjizi *Wirtschaft, Staat und Gesellschaft* (Weede 1990 a).

² Sljedeće definicije smatram dobrima. Prema Schumpeteru (1950, str. 428), »demokratska metoda je onaj poredak za postizanje političkih odluka u kojemu pojedinci stječu kompetenciju odlučivanja konkurentskom borbom za glasove naroda.« Lipset (1962, str. 33) shvaća »demokraciju u kompleksnome društvu... kao politički sustav koji redovito predviđa ustavnopravne mogućnosti za smjenu vladajućih te kao socijalni mehanizam koji najvećem dijelu pučanstva dopušta da biranjem između više kandidata za političku funkciju utječu na važne odluke.« U objema se definicijama demokracija implicitno izjednačava s većinskim odlukama.

³ Ako se kapitalizam definira s Bergerom (1986, str. 19) kao »production for the market by enterprising individuals of combines with the purpose of making a profit«, tada su kapitalizam i tržišna privreda sinonimi. Kapitalizam se može, dakako, definirati i kao privatno posjedovanje proizvodnoga kapitala. Kako, kao i Berger (1986, str. 190), smatram da funkcionalna tržišna privreda ne može postojati bez takvoga posjedovanja, upotrebljavam kapitalizam i tržišnu privredu kao sinonime.

⁴ Usp. Stiglerovu (1963) raspravu o predrasudama intelektualaca, koji žive, na kraju krajeva, od učinka tržišta (koje ne razumiju), koji kritiziraju tržište argumentima što prije pogađaju ukus ljudi nego tržište, a koje uglavnom jedino na njega reagira.

ni iz normativnih ni iz empirijskih razloga. Dok se demokracija ne definira jednoglasnom suglasnošću cjelokupnoga odraslog pučanstva neke zemlje o svim političkim odlukama, ona ne može ni prevladati tuđe određenje. Demokracija ostaje oblik vladavine u kojemu nekoliko nameću drugima odluke i troškove. Kako je vladavina ljudi nad drugim ljudima, pa i većina nad manjinama, normativno uvijek problematična i, najzad, nelegitimna, smatram s Hayekom (1971, 1980/1981) ograničavanje političke moći odlučivanja i time tuđega određenja još važnijim nego više ili manje demokratski način tuđega određenja. Normativno je primarno pitanje samoodređenje ili tuđe određenje, a puka prava suodlučivanja mogu biti samo sekundarna.⁵

Dok politika ostaje, ako se zanemari praktički nerelevantan slučaj jednoglasnosti (zato što se *nikada* ne događa u krupnim društvima), uvijek carstvo tuđega određenja, kapitalizam ili tržišna privreda mogu dopustiti samoodređenje. Tamo gdje su vlasnička i prava na raspolaganje, prvenstveno i pravo da se raspoláže vlastitom osobom i vlastitom radnom snagom, jednoznačna i neprijeporna, tu ljudi mogu dobrovoljno među sobom utanačivati obostrano korisne sporazume i razmjenske poslove. Prisila nije nužna, barem u partnera dobre volje. Potreba za konsenzusom ograničava se na pojedince — sudionike u razmjeni. Kapitalizam je kompatibilan s maksimumom samoodređenja ljudi. Ono, dakako, *ne* znači da možemo zadovoljiti sve svoje želje, pa čak ni sve egzistencijalne potrebe. Glupost, lijenost, veoma često čak neskrivljena nesreća mogu spriječiti zadovoljavanje i osnovnih potreba. Tko slobodu pojedinca smatra najvišom vrijednošću, a plodove svoga rada samorazumljivošću, on ne može ni vlastitom glupošću, ni vlastitom lijenošću, ni vlastitom neskrivljenom nesrećom izvesti prava na tuđe određenje drugih, odnosno zahvate u njihova vlasnička prava. Zato zastupam tezu o *normativnoj* prednosti samoodređenja pred suodlučivanjem, kapitalizma pred demokracijom.⁶

Mnogi ljudi rado se i dobrovoljno odriču prava na samoodređenje ako za to dobiju pravo na suodlučivanje u nekoj skupini. Mnogi ljudi razmjenjuju nedjeljivo pravo na plodove svoga vlastitog rada dobrovoljno s pravima udjela u proizvodu rada nekoga tima ili pogona. Tome se ni iz liberalne perspektive ne može ništa prigovoriti. Još više: kapitalistička se industrijska društva ne bi mogla uopće ni zamisliti bez takvih dobrovoljnih svrstavanja pojedinaca u kolektive. *Ali* to ne legitimira iznuđeno podređivanje pojedinca kolektivnim instancijama.

Kao što su pokazali Buchanan i Tullock (1962), većinsko odlučivanje *nije* postupak kojemu se racionalne individue mogu dobrovoljno prepustiti *po svaku cijenu*. Kod mnogih odluka, naprimjer da li će neka komisija zasjedati u prostoriji A ili

⁵ Dok samoodređenje mora čovjeka učiniti odgovornim za posljedice njegova djelovanja i time ga odgaja za odgovornost, suodlučivanje potkopava, nužno, odgovorno djelovanje, jer svatko može imati samo neznatan udio u demokratskoj kolektivnoj odluci, jer svatko nosi samo neznatan udio u posljedicama koristi i štete svoga ponašanja u glasanju.

⁶ Naravno da se nijedan društveni poredak ne može istrpjeti u kapitalizmu. Dojenčad se ne može probiti na tržištu. Zato svaki odrastao čovjek zahvaljuje svoje preživljavanje nekapitalističkim institucijama. Ovaj primjer ujedno pokazuje da država ne mora preuzeti sve zadatke koje tržište ne riješi samo.

prostoriji B, može se sastojati glavni interes članova u tome da *ne* sudjeluju u demokratskoj kolektivnoj odluci. Posljedice odluke ponekada nisu dovoljno značajne da se opravda prakticiranje prava na suodlučivanje. I vlastita individualna odluka i individualna odluka bilo kojih drugih pojedinaca može u krajnjem slučaju, radi minimalizacije troškova odlučivanja, biti pretpostavljena demokratskome postupku.

U drugome krajnjem slučaju, kod sudbonosnih odluka — naprimjer: tko će se izložiti riziku junačke smrti — demokratski su postupci također nezadovoljavajući. Racionalni će se akteri tada odreći individualnoga prava na veto, ali *ne svojom voljom*. Ako nije u interesu racionalnih pojedinaca da uvijek i po svaku cijenu sudjeluju u jednakoj mjeri u odlučivanju, tada ni primjena demokratskoga većinskog prava ne može biti uvijek u njihovu interesu. Prvenstveno ne može demokratsko suodlučivanje biti racionalnim pojedincima odgovarajući nadomjestak za individualno samoodređenje. Kapitalizam ostavlja prostor za samoodređenje, u njemu ljudi pate zbog pogrešnih odluka — bez bankrota nema kapitalizma (Friedman, 1981) — i time posreduje poticaje da se pogreške izbjegavaju. Demokracija ne može, međutim, kao ni svaki oblik vladavine, pri heterogenim preferencijama izbjeći zlo tuđega određenja.

Ne mora se slijediti moja individualistička vrijednosna odluka za primat slobode i samoodređenja. Međutim, ne samo normativna već i deskriptivna teorija pruža argumente prema kojima je kapitalizam značajniji od demokracije. Ja zastupam krivotvorljivu, ali do sada nekrivotvorenu hipotezu da je kapitalizam nužna pretpostavka za postojanje i funkcioniranje demokracije.⁷ Valjanosti te postavke pridonose tri mehanizma:

Prvo, kapitalizam proizvodi više blagostanja nego drugi privredni upravljački sustavi. Jedino kapitalizam povezuje mogućnost korištenja uvijek nužno decentraliziranoga, a ne centraliziranoga znanja društava (Hayek 1971) s poticajima za koristoljubive djelatnike da svoje sposobnosti i radnu snagu stave dobrovoljno u službu svojih sužitelja. (Smith 1776/1990). Jedino marginalne cijene pri slobodnoj igri između ponude i potražnje, a ne cijene koje se orijentiraju prema idealima pravednosti, dopuštaju učinkovitu resursnu alokaciju. Jedino decentralizirane odluke konkurentnih kapitalista dopuštaju inovaciju i dinamiku rasta. Budući da je blagostanje varijabla što bitno pridonosi demokraciji (Lipset 1962), eficijnost

⁷ Moj znanstveni ideal bitno obilježava Karl Popper (1935/1969). O opovrgavanju znanstvenohistorijskih argumenata protiv Poppera usp. Andersson (1988). Iz Popperove ili kritički-racionalne perspektive ne može postojati sigurnost po tome što se mogu utemeljiti ili dokazati, nego što se mogu krivotvoriti, ali dosad nisu krivotvorene (ili dovedene u pitanje kao konkurentne teorije malim brojem događaja). Moja formulacija »nužna pretpostavka« jest, mora se priznati, problematična i ustupak mišljenju svakodnevnoga jezika, pri kojemu smo skloni upotrebljavati samo kvalitativne umjesto kvantitativnih pojmova. Manje problematična formulacija moje hipoteze bila bi: što je više kapitalistički organizirana nacionalna privreda, to će trajnija biti demokracija. Takve probabilne iskaze ne mogu opovrći pojedini slučajevi, već jedino relativne učestalosti koje teorija »zabranjuje«. Izabrao sam jednostavniju i problematičniju formulaciju »nužna« pretpostavka zato što svatko zna da su se socijalističke planske privrede, doduše, nazivale demokracijama, ali to nisu bile.

kapitalističke privrede također pridonosi demokraciji. I povijesno gledaño, ponajprije se u Evropi afirmirao kapitalizam — definiran privatnom moći raspolaganja sredstvima za proizvodnju, slobodnim raspolaganjem vlastitom radnom snagom i formiranjem cijena ponudom i potražnjom — a tek *nakon toga* demokracija.⁸

Drugo, kapitalizam ima prednost što smijenjenim političarima — a smjenjivost političara spada u demokraciju kao bankrot u kapitalizam — može ponuditi atraktivne životne perspektive. Što je više privreda pod nadzorom vlade, to je nevjerojatnije da će vrhunski političari poraženi na izborima naći poslije privlačnu poziciju. U kapitalističkim su privredama, naprotiv, mnogi smijenjeni političari poslije postali milijunašima. Pri takvim izgledima za poražene političare smanjuje se kušnja da se ostane na vlasti nedemokratskim sredstvima.

Treće, kapitalizam uvelike rasterećuje demokraciju od zadatka za čije je svladavanje osobito pogodno demokratsko načelo, naime od problema raspodjele dohotka. To je Usher (1981) zorno prikazao jednim zamišljenim pokusom. Predočimo sebi društvo od petnaest odraslih članova. Otpadaju reprezentiranje, delegiranje kompetencija odlučivanja i s time eventualno povezane oligarhijske tendencije (Michels 1910/1910). Da bi otpao i trnoviti problem poticanja na rad, treba dohodak padati s neba kao mǎna (ili strani radnici trebaju crpsti naftu iz zemlje). Može li takvo društvo riješiti problem raspodjele dohotka većinskom odlukom?

Naravno da bi se »nacionalni dohodak« mogao podijeliti s petnaest i svakome dodijeliti jednak udio. Ali koristoljubivi će akteri brzo spoznati da je osmina nacionalnoga dohotka više nego petnaestina pa će se formirati osmočlana koalicija radi razvlašćenja sedam osoba. Prva primjena većinskoga načela ne stvara ni jednakost niti inače kakav normativno izvrstan rezultat, pa ni stabilnost. Jer, razvlašćenih sedam obećat će jednome članu stare koalicije više od osmine, sastaviti novu većinu i razvlastiti novu manjinu. Naravno da ni ovaj ishod nije stabilan. Ukoliko se zadrže politička prava suodlučivanja i fizička egzistencija odnosnih manjina, može se demokratska igra obostranoga razvlašćivanja nastaviti u beskraj. Izvan zamišljenoga pokusa, u zbiljskome svijetu, valja se, dakako, bojati da energije što se angažiraju u obostranoj igri razvlašćivanja nedostaju privredi i guraju je u stagnaciju.

Ushero (1981) zamišljeni pokus i Olsonove (1985, str. 229/230) tezu o usponu i padu nacija navode na hipotezu⁹ da političke odluke ni u demokraciji ne vode *per saldo* izjednačavanju dohodaka, već su same *dodatan* izvor nejednakosti, da političke odluke ne smanjuju neprijepornu nejednakost tržišnih rezultata, nego da prije političku nejednakost nadograđuju. Ovdje, očito, zastupam hipotezu o distribucijsko-

⁸ Dok manje od polovice odraslih članova nekoga društva ima pravo glasa, ne bi trebalo predstavnički sustav vladanja nazivati demokracijom.

⁹ U Olsonovoj (1985) teoriji privredni razvoj ovisi uvelike o djelatnosti interesnih skupina ili distribucijskih koalicija. Njihov je cilj preraspodjela od drugih sebi. Najvažnija su pomoćna sredstva pri tome, konkurencijska ograničenja i deformacije u cijenama, koji nužno oslabljuju učinak resursne alokacije.

me djelovanju demokracija koja je upravo suprotstavljena konvencionalnome shvaćanju. Neovisno o tome da li se od demokracije očekuje više ili manje jednakosti, trebala bi sva distribucijska djelovanja demokracije biti utoliko jača što je dulje već postojala preraspodjela. Doista vrijedi da najstarije demokracije nemaju posebnu egalitarnu raspodjelu dohotka, već da je tamo razmjer nejednakosti osobito velik, kao što sam (Weede 1990 b) to pokazao u jednoj empirijskoj i međunarodno komparativnoj studiji. Ovaj rezultat vrijedi neovisno o tome da li se promatraju udjeli dohotka donjih 20, 40 ili 80 posto.

Kako je moguće da politika stvara čak u demokraciji *dodatnu* nejednakost?¹⁰ Za to je odgovorna racionalna ignorancija goleme većine birača u gotovo svim političkim pitanjima. S obzirom na sićušnu težinu vlastitoga glasa u masovnoj demokraciji jedva da postoje poticaji za građanina da preuzme na sebe znatne troškove informiranja koji su pretpostavka za smisleno glasanje. Ali političari mogu nekažnjeno omalovažavati interese ignorantnih građana tako što, naprimjer, vode agrarnu politiku — kao u gotovo svim demokratskim industrijskim zemljama — koja opterećuje golemu većinu poreznih obveznika i potrošača, ali povlašćuje sićušnu manjinu seljaka, pri čemu se redovito relativno najjače opterećuju najsiromašniji potrošači, a najviše povlašćuju najkrupniji seljaci. Ali koji birač zna koliko ta politika opterećuje njega i njegov obiteljski budžet?¹¹

Osim toga, valja polaziti od činjenice da već povlašćene i elitističke skupine pučanstva ionako lako podnose stvaranje distribucijskih koalicija, da su upravo u tim slojevima informacijski deficiti relativno najmanji. I to potpomaže preraspodjelu odozdo prema gore (usp. također Weede 1992, pogl. 17).

Odnos između kapitalizma i demokracije nije, međutim, obilježen samo time što je kapitalizam nužna pretpostavka za postojanje demokracije, kao što sam prikazao, već i time što demokracija ugrožava najprije kapitalizam i, najzad, samu sebe. Ta se tendencija samougrožavanja ne pokazuje samo u tome što je raspodjela dohotka osobito nejednaka upravo u najstarijim demokracijama, već i u tome što je privredni rast demokracija to sporiji što su dulje vremena one već demokracije (Olson 1985; Weede 1991). Prejaki državni zahvati u zapadnim demokracijama sve više sputavaju kapitalizam.¹² Ograničavanje individualnih vlasničkih i prava raspolaganja, mnogo preraspodjele bez egalizacije, sve veća stagnacija zbog sve spu-

¹⁰ U autoritarnim se sustavima može pogotovo očekivati da vladajuća klasa — ovaj pojam upotrebljava u Moscaovu smislu (1895/1950) — povlašćuje samu sebe, dakle da politika služi preraspodjeli odozdo prema gore.

¹¹ Tko hoće naslutiti razmjer racionalne ignorancije, može se upitati da li i jedan jedini prisutni socijalni znanstvenik može odgovoriti na to pitanje. Što se tiče mene, poznajem jedino švicarske podatke prema kojima je prosječna obitelj godišnje opterećena s približno 3000 franaka (Mosser 1991, str. 54—56, 115). U Evropskoj je zajednici opterećenje nešto niže.

¹² Također porezna i socijalna država gura nacionalnu privredu u stagnaciju (usp. Weede 1991).

tanijega kapitalizma zajedno moraju zadugo manifestirati latentnu legitimacijsku krizu demokracije.

Demokracija mora biti latentno nelegitimna već stoga što pri heterogenim tendencijama ne može izbjeći tuđe određivanje. Sve neuspješnije tuđe određivanje može samo smanjiti spremnost za potčinjavanje većinskim odlukama. Ne bi valjalo precijeniti legitimnost demokracije. Jer, racionalna ignorancija većine građana u ustavnim pitanjima, udružena s privikavanjem na status quo, nije nikakva solidna legitimacijska osnova.

S Hayekom (1971, 1980/81) inzistiram na tome da jedino maksimum slobode i samoodređenja — što u privredi znači kapitalizam — da jedino redukcija područja kolektivnih odluka na ono nužno može pridonijeti legitimaciji nekoga političkog sustava. Tko u demokraciji vidi licencu za obostranu igru razvlašćivanja, ugrožava ponajprije blagostanje, a kasnije demokraciju. Tamo gdje manje demokracije ujedno znači manje tuđega određenja, tu bi valjalo odvažiti se na manje demokracije a više kapitalizma.¹³

Preveo s njemačkoga:
Tomislav Martinović

¹³ Zahtjev »više demokracije« opravdan je jedino tamo gdje se pretpostavlja stabilna granica između individualne i kolektivne odluke. Ukoliko se time ne reduciraju samoodređene individualne odluke, naravno da je kod kolektivnih odluka bolje više nego manje demokracije.

LITERATURA

- Andersson, Gunnar. 1988. *Kritik und Wissenschaftsgeschichte*. Tübingen: Mohr.
- Berger, Peter T. 1986. *The Capitalist Revolution*. New York: Basic Books.
- Buchanan, James M. and Gordon Tullock. 1962. *The Calculus of Consent*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Friedman, Milton and Rose. 1981. *Free to Choose*. New York: Avon.
- Hayek, Friedrich August von. 1971. *Die Verfassung der Freiheit*. Tübingen: Mohr.
- Hayek, Friedrich August von. 1980/81. *Recht, Gesetzgebung und Freiheit*. 3 sveska. Landsberg am Lech: Verlag moderne Industrie.
- Lipset, Seymour M. 1962. *Soziologie der Demokratie*. Neuwied: Luchterhand.
- Michels, Robert. 1910. *Zur Soziologie des Parteiwesens*. 2. izd. Stuttgart (1970): Kröner (*Sociologija partija u suvremenoj demokraciji. Istraživanja o oligarhijskim tendencijama u životu skupina*. Zagreb 1990, Informator, Biblioteka »Politička misao«). Preveo s njemačkoga: Tomislav Martinović.
- Mosca. Gaetano. 1895. *Elementi di Scienza Politica*. Njemački: *Die herrschende Klasse*. Bern (1950): Francke.
- Moser, Peter. 1991. *Schweizerische Wirtschaftspolitik im internationalen Wettbewerb*. Zürich: Orrell Füssli.

- Olson, Mancur. 1985. *Aufstieg und Niedergang von Nationen*. Tübingen: Mohr.
- Popper, Karl. 1935. *Die Logik der Forschung*. 3. izd. Tübingen (1969): Mohr.
- Schumpeter, Joseph. A. 1950. *Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie*. Bern: Francke.
- Smith, Adam. 1776. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Njemački: *Der Wohlstand der Nationen*. München (1990): DTV.
- Stigler, George J. 1963. *The Intellectual and the Market Place*. Glencoe: Free Press.
- Usher, Dan. 1981. *The Economic Prerequisite to Democracy*. Oxford: Blackwell.
- Weede, Erich: 1990 a. *Wirtschaft, Staat und Gesellschaft*. Tübingen: Mohr.
- Weede, Erich, 1990 b. Democracy, party government and rent-seeking as determinants of distributional inequality in industrial societies. *European Journal of Political Research* 19: 515—533.
- Weede, Erich. 1991. *The impact of state power on economic growth rates in OECD countries*. *Quality and Quantity* 25(4): 421—438.
- Weede, Erich, 1992. *Mensch und Gesellschaft*. Tübingen: Mohr.

Erich Weede

DEMOCRACY AND CAPITALISM

Summary

The author maintains that self-determination has a normative advantage over participation in decision-making, capitalism over democracy. Not only normative, but also descriptive theory offers arguments showing that capitalism is more significant than democracy. The correctness of his thesis that capitalism is a necessary precondition for the existence and functioning of democracy is underpinned by the author's account of three mechanisms. The relationship between democracy and capitalism is also marked by the fact that democracy first threatens capitalism and the itself as well.